

(I-VIII, Fas 1294; Bulak 1306-1307 [Ken-nûn'un hâşiyesiyle birlikte]; Beyrut 1398/1978). Hocası İbn Süde ile Bennânî'nin hâşiyelerindeki ilâvelerle diğer bazı eserlerdeki faydalı yönleri birleştirmek ve bazı tas-hihler yapmak amacıyla bu eseri hazırlayan Ruhûnî, adı geçen her iki âlimin Zürkânî'ye yönelik bazı eleştirilerinin isabetli olmadığı kanaatindedir. Muhammed b. Medenî Kennûn (Cennûn) Ruhûnî'nin hâşiyesini ihtisar etmiş ve eser *Evdâhu'l-me-sâlik* ile birlikte basılmıştır. **e)** el-Emîrül-kebir es-Sünbâvî, *Hâşîye 'alâ şerhi 'Abdîlbâkî ez-Zürkânî 'alâ Halîl*. Mısır kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır (Abdullah Muhammed el-Habeşî, III, 1607). **2.** *el-Fevâ'idü'z-zekiyye fi halli elfâzi Muqaddimetü'l-'İzziyye (Mebârikü'l-füyûzâtü'l-kuğsiyye / Şerhu'l-muqaddimetü'l-'İzziyye)* (Hasan el-İdvî'nin *el-Fey-zü'r-rahmânî* adlı hâşiyesiyle birlikte, Kahire 1281, 1299; Ali b. Ahmed el-Adevî'nin hâşiyesiyle birlikte, Bulak 1289, 1298, 1304; Kahire 1325). Ali b. Muhammed el-Menûfî'nin *el-Muqaddimetü'l-'İzziyye li'l-cemâ'ati'l-Ezheriyye* adıyla Mâlikî fık-hına dair yazdığı ilimhalin şerhi olup üzerine Adevî ve İdvî'nin yanı sıra Muhammed b. Abdürabbih el-Azîzî (İbnü's-Sit), Muhammed b. Ahmed el-Harbetâvî el-Buhayrî ve el-Emîrül-kebir es-Sünbâvî de birer hâşîye kaleme almıştır (Abdullah Muhammed el-Habeşî, II, 1173). **3.** *Şerhu Muqaddimetü'l-'Aşmâviyye* (Câmiu'z-Zeytûne, nr. 115). Mâlikî fakih Abdülbârî el-Aşmâvî'nin eserine yazılmış bir şerhtir (*a.g.e.*, II, 1175). **4.** *Şerhu'r-Risâle (Şerh 'alâ metni'r-Risâle)*. İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin *er-Risâle*'si üzerine kaleme alınmıştır (*a.g.e.*, II, 956). **5.** *Hâşîye (Şerh) 'alâ şerhi'l-Le-kânî li-huḫbeti Muḫtaşari'l-Halîl*. Nâsırdüdin el-Lekânî'ye ait eserin girişine yazdığı şerh üzerine bir hâşiyedir (Fas 1309; Dârülbeyzâ 2007). **6.** *en-Nefḫatu'r-Rahmâniyye fi terâcimi's-sâdâti'l-Vefâ'iyye* (bk. bibl.). Zürkânî, bu eserinde Şâze-liyye tarikatının bir kolu olan, kendisinin de mensup olduğu Vefâ'iyye'nin şeyhlerini tanıtmakta, onların sözleri, eserleri ve men-kibelerinden bahsetmektedir. Bu eserlerin dışında bazı kaynaklarda, Zürkânî'nin kendisine sorulan sorulara verdiği cevap-lardan oluşan *Ecvibe 'alâ es'ile*, nahivle ilgili *Risâle fi'l-keḫâm 'alâ izâ* ve *Menâ-sikü'l-hac* adlı eserleriyle "meşyeha" (se-bek) türü bir eserinin bulunduğu kaydedil-mektedir (Mahlûf, I, 304; *Mv.AÜ*, XI, 122).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *en-Nefḫatü'r-Rahmâniyye fi terâcimi's-sâdâti'l-Vefâ'iyye* (nşr.

Bessâm Muhammed Bârûd), Amman 1425/2004, s. 114-116; Muhammed b. Abdülbâkî el-Hanbelî, *Meşyehatü Ebi'l-Mevâhib el-Hanbelî* (nşr. M. Mu-tî' el-Hâfiz), Dimaşk-Beyrut 1410/1990, s. 81, 104; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, II, 211, 287; Kâdirî, *Neş-rü'l-meşânî*, II, 355; a.mlf., *İltikâtü'd-dürer* (nşr. Hâşim el-Alevî el-Kâsımî), Beyrut 1403/1983, s. 238; Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, *'Acâ'i-bü'l-âşâr* (nşr. Abdürrahîm Abdurrahman Abdür-rahîm), Kahire 1997-98, I, 123-124, 136; Ali Pa-şa Mübârek, *el-Hıtaḫü't-Tevfikiyye*, Kahire 1994, XI, 241-242; Muhammed el-Beşîr Zâfir el-Ezhe-rî, *el-Yevâkitü's-semine*, Kahire 1325/1908, s. 238-239; Serkîs, *Mu'cem*, I, 955, 966; Mahlûf, *Şeceretü'n-nür*, I, 304-305; Hacvî, *el-Fikrü's-sâ-mî*, II, 283; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâ-ris*, II, 1152; İdrîs b. Mâhî el-İdrîsî el-Kaytûnî, *Mu'-cemü'l-matbû'âti'l-Mağribiyye*, Selâ 1988, s. 140; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḫşî'l-ilmî*, Cidde 1413/1993, I, 318-319, 320-321; M. İbrâhim Ali, *İşlâhu'l-mezheb 'inde'l-Mâ-likîyye*, Dübey 1421/2000, tür.yer.; Abdullâh Mu-hammed el-Habeşî, *Câmi'u's-ş-şürûḫ ve'l-havâ-şî*, Ebûzâbî 1425/2004, II, 956, 1173, 1175; III, 1601, 1606-1607; Hişâm Karîse, "Zürkânî, 'Ab-dülbâkî b. Yûsuf", *Mv.AÜ*, XI, 121-122.

TUNCAY BAŞOĞLU

ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm

(محمد عبد العظيم الزرقاني)

(ö. 1367/1948)

Menâhilü'l-İrfân adlı eseriyle tanınan Mısırlı âlim.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1880'li yıllarda doğduğu kaydedilmektedir. Mısır'ın Garbiye vilâyetinde Sante'ye bağlı Ca'feriye köyünden olup Zürkânî nisbesi Menûfiyye vilâyetinde Telâ'ya bağlı Zürkân köyünden gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'i ezberleyip temel dinî bilgileri aldktan sonra 1911'de el-Ma'hedü'l-Ahmedî'de öğrenim görmeye başladı. Daha sonra Ezher Üniversitesi'ne girdi ve ilâhiyat (Usûlüddin) Fakültesi'nden mezun oldu. 1925'te âlimiyye diploması aldı. 1926'da Ma'hedü'z-Zekâzîk'a ve ardından Ma'hedü Tântâ'ya öğretmen tayin edildi. Bir süre imam olarak da görev yaptıktan sonra önce Ma'hedü'l-Kâhire'ye, 1939'da Kur'an ilimleri ve hadis okutacağı Ezher'in ilâhiyat Fakültesi'nde hocalığa getirildi. Zürkânî Kahire'de öldü. Başta Kur'an ilimleri olmak üzere hadis, fıkıh ve kelâm gibi alanlarda kendini yetiştirmesi yanında edebiyat, tarih, felsefe ve sosyolojiyle de ilgisi vardı. Zürkânî, ulümü'l-Kur'an'ı çağdaş bir üslûpla ifade etmeye ve Kur'an'ı ilgili bazı güncel şüphe ve tereddütleri gidermeye çalışmasıyla dikkat çekmiştir. Eserlerinde edebî bir üslûp kullanmış, bu arada şiirle de uğraşmıştır.

Eserleri. 1. *Menâhilü'l-İrfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Kur'an ilimleri alanında modern dönemde yazılmış en meşhur eserlerden biridir. Eserde Süyûtî'nin *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*'ı başta olmak üzere 100'den fazla kaynağa atıf yapılmakla birlikte müellifin kaynak kullanımı hususunda her zaman titiz davranmadığı ve bazı konularda ikinci derecede kaynaklardan faydalandığı halde asıl kaynağa atıf yaptığı görülmektedir (örnekler için bk. Hâlid b. Osman Ali es-Sebt, I, 91-97, 125). Eserde Kur'an ilimlerinin temel meseleleri on yedi başlık altında incelenmiş olup en çok yer ayrılan konulardan biri i'câzü'l-Kur'an'dır. Zürkânî Kur'an ilimleri sahasında Zerkeşî ve Süyûtî gibi âlimlere göre daha az sayıda konuyu ele almakla birlikte çalışmasında, önceki eserlerde müstakil başlık altında incelenmeyen ulümü'l-Kur'an'ın anlamı ve tarihi, Kur'an'ın tercümesi ve üslûbu gibi farklı başlıklara da yer vermiştir. *Menâhilü'l-İrfân*'da Kur'an'la ilgili şüpheler konusu üzerinde genişçe durulması, Cemâleddîn-i Efgânî ve Muhammed Abduh ekolünün müellif üzerindeki etkisiyle açıklanmaktadır (*a.g.e.*, I, 128, 134; II, 929). Çeşitli baskıları yapılan eser (Kahire 1362, 1372-1373, 1980; Beyrut 1988, 2003, 2004, 2005) Hânî el-Hâc (Kahire, ts.), Fevâz Ahmed Zemerlî (Beyrut 1415/1995, 1417/1996), Ahmed b. Ali (Kahire 2001), Bedî Seyyid Lehâm'ın (Dimaşk 2001) ve Ahmed İsâ el-Muasrâvî'nin (Kahire 1424/2003) tahkikiyle de neşredilmiştir. Zürkânî kitabının bazı Doğu dillerine tercüme edildiğini belirtmektedir (*Menâhilü'l-İrfân*, I, 10). Muhsin Ârmin eseri *Terceme-i Menâhilü'l-İrfân fi 'ulûmi'l-Kur'an* adıyla Farsça'ya çevirmiştir (Tahran 1385 hş./2006). Hâlid b. Osman Ali es-Sebt, *Dirâse takvîmiyye li-kitâbi Menâhili'l-İrfân li'z-Zürkânî* (1412, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medîne-i Münevvere, bk. bibl.), Arif Serkan Eser, *Ulûmu'l-Kur'an Geleneği ve Muhammed Abdulazim Zürkânî'nin Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an Adlı Eseri* (2011, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sedat Sağdıç, *Zerkânî'nin Menâhilü'l-İrfân Adlı Eseri Çerçevesinde Kur'an'a Yönelik Şüpheler ve Verilen Cevaplar* (2011, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ulâ Abdullaziz İbrâhim el-Kudât *Cühûdü'l-İmâm ez-Zürkânî fi ibrâzi delâ'ili i'câzi'l-Kur'ânî'l-kerîm ve'd-ditâ'i 'anhu* (1432/2011, Câmiatü'l-Medîne el-âlemiyye) adıyla yüksek lisans tezi hazırlamışlardır. **2.** *el-Menhelü'l-hadîs fi 'ulûmi'l-hadîs* (Kahire 1366/1947).

ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdülazîm

3. *Fi'l-Bida'ı ve mevkıfı'l-İslâm minhâ*. Ezher'in İlahiyat Fakültesi öğrencileri için hazırlanmış bir çalışmadır (Kahire 1362).
4. *Fi'd-da'ı ve'l-irşâd*. Zürkânî'nin ayrıca *el-Hidâyetü'l-İslâmiyye* dergisinde makaleleri ve *Sefînetü'l-ahbâr* dergisinde şiirleri yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân* (nşr. Fevâz Ahmed Zemerî), Beyrut 1415/1995, I, 10; II, 188, 193; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 210; Hâlid b. Osman Ali es-Sebt, *Kitâbü Menâhilü'l-İrfân li'z-Zürkânî: Dirâse ve takvîm*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dâru İbn Affân li'n-neşr ve't-tevzî'), I-II; http://www.almoajam.org/poet_details.php?id=6581.

MEHMET SUAT MERTOĞLU

ZÜRKÂNÎ,

Muhammed b. Abdülbâki

(محمد بن عبد الباقي الزرقاني)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Abdilbâki b. Yûsuf ez-Zürkânî
(ö. 1122/1710)

Mâlikî fakihî ve muhaddis.

1055'te (1645) Kahire'de doğdu ve orada yetişti. Aslen Aşağı Mısır'daki Menûfiye vilâyetinin Zürkân köyündendir. Babası Abdülbâki'den ve Nüreddin el-Üchûrî, Muhammed el-Bâbilî, Nüreddin eş-Şebrâ-mellisî, Muhammed b. Abdullah el-Haraşî gibi âlimlerden ders aldı. Babasından sonra en çok faydalandığı hocası kendisine müdlik yaptığı Şebrâmellisî'dir. Zürkânî'nin öğrenim için Kahire dışında bir yere gittiği bilinmemektedir. Eğitimi tamamlandıktan sonra babası gibi Ezher'de görev aldı ve hayatının sonuna kadar fıkıh ve hadis dersleri okuttu. Kaynaklarda hâfiz, müctehid, muhaddis, ilmiyle amel eden bir kişi olarak nitelendirilen Zürkânî'nin öğrencileri arasında Abdullah b. Muhammed eş-Şebrâvî, Muhammed b. Halîl el-Aclûnî, Muhammed Zeytûne et-Tûnisî, Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî el-Büleydî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Sekkât, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Mustafa es-Sabbâğ el-İskenderî, Muhammed b. Ahmed el-Aşmâvî sayılabilir. Zürkânî daha çok hadis ve siyer alanında eser vermiştir.

Eserleri. 1. *Şerhu'l-Muvaţta'* (*Ebhecü'l-mesâlik bi-şerhi Muvaţta'ı'l-İlmâm Mâlik*). *el-Muvaţta'*'ın önemli şerhlerinden biri olup birçok defa basılmıştır (nşr. Nasr el-Hûrî-nî, I-IV, Kahire 1279-80, 1310, 1320, 1325, 1355, 1399; nşr. İbrâhim Atve İvâz, I-V, Kahire 1381-82, 1389; I-IV, Beyrut 1398, 1407/1987, 1410/1990). Müellifin belirttiğine göre eser 1109-1112 yılları arasında kaleme

alınmıştır. İbn Hacer el-Askalânî'nin Buhârî şerhini örnek alan Zürkânî eserini eğitim amaçlı kullanılmak üzere orta hacimde yazmıştır. Müellifin zengin bir kaynakçaya dayandığı, V-VI. (XI-XII.) yüzyıl hadis şerhlerine ve Memlûkler döneminin hadis literatürüne vâkîf olduğu görülmektedir. Temel kaynakları arasında meşhur siyah ve sünenlerle musanneflerin yanı sıra Hatâbî'nin hadis şerhleri, İbn Abdülber en-Nemerî'nin *et-Temhîd*'i, İbn Battâl el-Kurtubî'nin Buhârî şerhi, Bâcî'nin *el-Müntekâ's*, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin *el-Kâbes*'i ve Ârizatü'l-aḥvezi'si, Ahmed b. Ömer el-Kurtubî'nin *el-Mühim şerhu Şahihi Müslim*'i, Nevevî'nin *el-Minhâc*'i, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî'si*, Süyûtî'nin *el-Câmi'u's-şâgîr*'i ile Sünen-i Nesâ'î ve *el-Muvaţta'* gibi çeşitli eserler yer alır. Bunların yanı sıra dil ve garîbü'l-hadis kitaplarını, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, Beyzâvî ve Fahreddin er-Râzî'nin tefsirlerini, Kâfî İyâz'ın *Ter-tübü'l-medârik*'ini, Şehâbeddin el-Karâfî'nin *el-Furûk* ve *ez-Zaḥîre*'sini, İbn Dakikü'd, Takıyyüddin es-Sübkî ve Tâceddin es-Sübkî'nin eserlerini, İbnü'l-Hâcib'in *el-Muḥtaşar*'ını ve diğer fıkıh usulü eserlerini kullandığı görülür. Öte yandan Muhammed Zekeriyâ Kandelevî'nin *Evcezü'l-mesâlik* adlı *el-Muvaţta'* şerhini kaleme alırken başvurduğu temel kaynaklar arasında Zürkânî'nin bu eseri de vardır. 2. *Muḥtaşarü'l-Makâşidü'l-ḥasene* (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Riyad 1401/1981, 1403/1983, 1416/1995; Beyrut 1983). Zürkânî, Sehâvî'nin halk arasında meşhur olan hadislerle ilgili eseri üzerine biri büyük, diğeri onun özeti şeklinde küçük hacimli iki ihtisar çalışması yapmıştır. Bazı kütüphane kayıtlarında *Hüsnü le'âli'd-dürer bi-icâzi'l-Muḥtaşar* adıyla da kaydedilen küçük hacimli ihtisar (Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 127) basılmıştır, büyüğü hakkında ise bilgi bulunmamaktadır. Eserde farklı lafızlarla tekrarlanan rivayetlerden birini tercih eden Zürkânî, *el-Makâşidü'l-ḥasene*'de yer almayan bazı ilâveler yapmıştır. En önemli katkılarında biri de her rivayetin sıhhatine dair notlar eklemesidir. 3. *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye fî muştalâhi'l-ḥadis* (Kahire 1305, 1310, 1324, 1349, 1368; Halep 1383; Beyrut 1405/1985, 1409/1989; nşr. Muhammed Emîn Ferşûh, Beyrut 1410/1990). Ömer b. Muhammed ed-Dimaşki el-Beykûnî'nin hadis usulüne dair otuz dört beyitlik eserinin şerhidir. Atıyyetullah b. Atıyye el-Üchûrî bu şerh üzerine bir hâşi-

ye yazmıştır (Kahire 1305, 1324, 1368). 4. *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye (İşrâku meşâbihi's-sireti'n-nebeviyye bi-mezci es-râri'l-Mevâhibi'l-ledünniyye)*. Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin meşhur eserinin şerhi olup birçok defa basılmıştır (Bulak 1271, 1278, 1291; I-VIII, Kahire 1325-28; I-VIII, Beyrut 1393/1973; nşr. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî, I-XII, Beyrut 1417/1996). Fas Alevî sultanı Mevlây Süleyman ile Şemseddin Muhammed b. Ahmed eş-Şevberî'nin bu esere birer hâşiye yazdığı kaydedilir (Abdullah Muhammed el-Habeşî, III, 1972; *İzâhu'l-meknûn*, II, 603). Zürkânî eserini 13 Cemâziyelevvel 1117'de (2 Eylül 1705) tamamladığını, henüz tamamlanmadan eserin meşhur olduğunu ve nüshalarının yayıldığını söyler. 5. *el-Ükûdü'l-cevheriyye li-ḥallî es'ileti'l-Mağribiyye: el-Es'iletü'l-muḥayyire ḥavle'd-dün-yâ ve'l-aḥire* (nşr. Mustafa Âşûr, Kahire 1409, 1410). Zürkânî'ye manzum halde sorulan elli üç soruya verdiği cevaplardan oluşur. 6. *Risâle fi's-seb'a ellezîne yuzılluhümüllâh yevme'l-kıyâme yevme lâ zılle illâ zılluhû* (*Muḥtaşarü'l-Hişâli'l-müci-be li'z-zılâl*) (nşr. Nüreddin Şubed, Rabat 1430/2009). Şemseddin es-Sehâvî'nin *el-Hişâlü'l-mücibe li'z-zılâl* adlı eserinin bazı önemli ilâvelerle yapılmış ihtisarıdır (*Risâle fi's-seb'a*, neşredenin girişi, s. 32). Zürkânî ayrıca farklı rivayetlerde zikredilen doksan dört hasleti şiir halinde özetlemiştir (a.g.e., s. 79-81). 7. *Şerhu's-Sevâdî'l-a'zam*. Hakîm es-Semerkandî'nin akaidle ilgili eserinin şerhidir (Dârü'l-küttübi'l-Misriyye, nr. 363/1; bk. Abdullah Muhammed el-Habeşî, II, 1061). Zürkânî'nin bunların dışında hadislerle ilgili *Vüşûlü'l-emânî* adlı bir eserle küçük bir "sebet"inin bulunduğu nakledilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Abdülbâki ez-Zürkânî, *Risâle fi's-seb'a* (nşr. Nüreddin Şubed), Rabat 1430/2009, neşredenin girişi, s. 15-28, 32; Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, 32-33; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıta'ü't-Tevfikıyye*, Kahire 1994, XI, 242; Serkîs, *Mu'cem*, I, 967; Mahlûf, *Şeceretü'n-nür*, I, 317-318; Kehâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 383; Sezgin, *GAS*, I, 462; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 456-457; II, 778, 832; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 184; *İzâhu'l-meknûn*, II, 603; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-sâmil*, s. 99-100; M. Zekeriyâ el-Kandelevî, *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvaţta'ı Mâlik* (nşr. Takıyyüddin en-Nedvî), Dimaşk 1424/2003, I, 122; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şürûh ve'l-ḥavâşî*, Ebûzâbi 1425/2004, I, 506-507; II, 1061; III, 1791, 1972; M. Muranyî, *al-Zurkânî*, *Eİ²* (İng.), XI, 572; Hişâm Karise, "Zürkânî, Ebû 'Abdullah Muhammed b. 'Abdülbâki", *Mv.AU*, XI, 123-125.

TUNCAY BAŞOĞLU